

Ўзбекистон ССР Фанлар академияси
Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик
институтига

М.Оғусхўжаева, У.Мирисмоилова

Тошкент тарихига
оид
ҳужжатлар

Тошкент
Ўзбекистон ССР "Фан" нашриёти
1983

Брошюрада Тошкентнинг XIX асрдаги социал-иқтисодий ҳаёти, Тошкентдаги маҳалла ва мавзеларнинг ўтмишдаги ва ҳозирги жойлашиш Урни қисқаб кўрсатиб берилган.

Рисола кенг китобхоналар оммасига мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:
тарих фанлари доктори
Б.А.Аҳмедов

Тақризчилар
тарих фанлари кандидатлари:
Т.А.Файзиёва, Х.Д.Содиқов

Д 0505040000 - 2501 рез. 83.
М355(04) - 83

© Ўзбекистон ССР "Фан" нашриёти, 1983 й.

КИРИШ

Гузал шаҳримиз Тошкент ўзининг қадимий тарихига эга. Бу тарих бевосита Ўрта Осиё халқлари тарихи билан узвий боғлиқдир. Ўлкамизнинг тарихи ва маданиятида шарқу ғарбга машҳур шаҳарларимиз қаторида Тошкентнинг ўрни бетакрор. Шарқу ғарбни бир-бирига боғловчи қадимий ипак йўлида жойлашган шаҳарлардан бири бўлган Тошкент яҳоннинг қатор халқлари, мамлакатлари ўртасидаги алоқаларда фаол иштирок қилди, шунингдек, моддий, маънавий маданият намуналари яратишда ўз ҳиссасини қўшди. Археологик қазишмаларда, Ўрта Осиё тарихига оид қўлёзмаларда, ўтган асрларда яшаб ижод этган олимларнинг асарларида Тошкент ўз аксини топди. Шунинг учун ҳам академик В.Б.Бартольд: "Ўтмишнинг жонсиз дарақчилари – ҳоҳ қундалик рўзгор буюмлари бўлсин, ҳоҳ расмий ёзма ҳужжатлар бўлсин, ҳоҳ турли ёзувлар, танга-чақалар бўлсин – булар мазкур мамлакат тарихини чуқур ўрганишда буюк ороль ўйнашини ташунтириб ўтиришнинг ҳоҳати бўлмаса керак"¹, – деб айтганида тамомила ҳақ эди. Тошкент ҳақида ўрта аср тарихнавислари ажойиб маълумотлар ёзиб қолдирганлар².

¹ Бартольд В.Б. Об одном уйгурском документе. т.8. М., 1973, с.118.

² Мухаммад Юсуф Мунши. Муқим – ханская история (перевод А.А.Семенова), Ташкент, 1956, с.58,87,100; Мир Мухаммад Амин=и Бухари. Убайдуллонаме (перевод А.А.Семенова). Ташкент, 1957, с.55,163; Заҳириддин Мухаммад Бобир. Бобирнома. Ташкент, 1958; Абу Рейхан Беруни. Избранные произведения, т.11, Индия, Ташкент, 1963, с.271 (текст и прим. 10); Махмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони, I-том. Ташкент, 1960, 414-бет; Восифий, (Бадоеъ ул-вақое (XV аср), инв.2129. Мухаммад Солиҳ. Тарихи қадидайи Тошканд, Ўз ФАШИ, қўлёзма № 1116. Бенайи "Шайбонинаме",рук. ИВ АН УзССР № 844; Фазлаллах ибн Рузбихан. Михманнамеи Бухара. М., 1976; Махмуд ибн Валя. Море тайн относительно доблестей благородных (география). Вступления, перевод, примечания, указатели Б.А. Ахмедова. Ташкент, 1977, с.56,76,88.

Маълумки, Улуг Октябрь ссциалистик революциясидан ал-
тари яшаган рус авторлари ўзларининг қатор асарларида Топ-
кент тарихининг баъзи томонларини ёритганлар. Уларнинг ай-
рим асарлари Тошкент тарихига оид бўлган. Жумладан, М.А.
Терентьевнинг 3 томлик асари³, А.П.Субботиннинг XIX аср ўр-
талари ва II ярмида Тошкентнинг савдо алоқаларига оид илмий
асари⁴ муҳим аҳамиятга эга. А.П.Демидов⁵, Б.Н.Павлов⁶, П.И.
Пашино⁷, А.И.Добросмыслов⁸, П.А.Маев⁹, Хорошхин¹⁰, И.И.
Гейер¹¹ каби олимларнинг асарлари ва мақолаларида Тошкент-
нинг сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаётининг баъзи томонла-
ри ёритилган.

XIX асрда Тошкентда яшаган шарқшунос олим, тарихнавис
Муҳаммад Солих Тошкент тарихига оид асар ёзган¹². Мазкур
асарда Тошкентнинг географияси, топонимикаси, маҳалла, мав-
зе, масжид, бозор, мадрасалари ҳамда 12 дарвозаси тўғриси-
да қизиқарли маълумотлар берилган.

Совет тарихчиларининг Тошкент тарихига бағишланган
асарлари орасида В.В.Бартольд¹³, М.Е.Массон¹⁴, М.Г. Ваҳо-

- ³ Терентьев М.А. История завоевания Средней Азии. С карта-
ми и шкалами, т.1-3. СПб., 1906.
- ⁴ Субботин А.П. Россия и Англия на Среднеазиатских рынках.
Историко-экономический этюд. СПб., 1885.
- ⁵ Демидов А.П. Экономический очерк хлопководства. М., 1926.
- ⁶ Павлов Н. История Туркестана, Ташкент, 1910.
- ⁷ Пашино П.И. Туркестанский край в 1886 году, СПб., 1868.
- ⁸ Добросмыслов А.И. Ташкент в прошлом и настоящем. Историче-
ский очерк, Ташкент, 1912.
- ⁹ Маев Н.А. Азиатский Ташкент. СПб., 1876; Он же. Русский
Ташкент, 1894.
- ¹⁰ Хорошхин. Очерк Ташкента. - Русский инвалид. 1867, № 113.
- ¹¹ Гейер И.И. Кустарные промыслы в Ташкенте. - Русский
Туркестан, 1902, № 192.
- ¹² Муҳаммад Солих Қорахўжа ўгли Тошкандий. Тарих-и жадида-
и Тошканд, ЎзССР Фанлар академияси Шарқшунослик инсти-
тuti қўлёзмалар фонди. янв.5732.
- ¹³ Бартольд В.В. Соч. т.3, с.219; Там же, т.1. с.228.
- ¹⁴ Массон М.Е. Прошлое Ташкента. - Изв. АН ЎзССР, 1954, № 2.

бов¹⁵, Ф.Озодаев¹⁶, В.А.Шишкиннинг¹⁷ фактларга бой асарлари диққатга сазовордир. Тошкент тарихига оид айрим маълумотлар "Ўзбекистон ССР тарихи" китобида ҳам келтирилган¹⁸.

Рус тарихчилари, сайёхлари, шунингдек, А.А.Диваев, В.А. Каллаур, Н.П.Строумовлар¹⁹ Тошкентга оид хужжатлар билан қизиққанлар ва ўзлари ҳам асарлар чоп этганлар.

Тошкент тарихига оид хужжатлар Ўзбекистон ССР Марказий Давлат архивининг турли фондларида сақланмоқда²⁰. Хужжатлар Тошкентнинг микротопонимикасини ўрганишда муҳим манба ҳисобланади.

Маълумки, XIX асрда Тошкент маҳалла ва мавзелари ҳақида бир неча мақолалар чоп этилган. Улардан Н.А.Маевнинг

¹⁵ Вахабов М.Г. Ташкент в период трёх революций, Ташкент, 1957.

¹⁶ Озодаев Ф. Тошкент тарихидан очерклар, Тошкент, 1960.

¹⁷ Шишкин В.А. Горсида Ўзбекистана. Ташкент, 1943.

¹⁸ Ўзбекистон ССР тарихи, I-том, Тошкент, 1967.

¹⁹ Диваев А.А. Документы на освобождение невольников (перевод с персидского). Сб. материалов для статистики Сыр-Даринской области. т.2, 1892, с.32-33. Каллаур В.А. Грамоты (ярлик) и приказы кокандских ханов и Ташкентского Хакима, известному Кыдралы Нуракову); Строумов Н.П. Последние по времени Шейхуль-Ислам и Кази-Калян г.Ташкента, братья Айходжа. ПТКДА XX, 1915, с.11-14;

Дунин Б.В. История изучения прошлого и настоящего города Ташкента. - Общественные науки в Узбекистане. 1981, № 12, с.5; Мукминова Р.Г. Из истории позднесредневекового Ташкента. Общественные науки в Узбекистане, 1981, № 11, с.30-44; Уша автор. "Ёдномада тикланса тарих", "Фан ва турмуш" журнали, 8-сон 1982 йил.

²⁰ Ўзбекистон ССР Марказий Давлат архиви. 363-фонд-Бешёгач даҳа қози маҳкамаси хужжатлари, 364-фонд-Қўқча даҳа қози маҳкамаси хужжатлари, 365-фонд-Себзор даҳа қози маҳкамаси хужжатлари, 366-фонд-Шайхонтохур даҳа қози маҳкамаси хужжатлари, 164-фонд-Тошкент қози қалони маҳкамаси хужжатлари, 362-фонд-Қозилар съезди хужжатлари.

"Азиатский Ташкент"²¹, Н.С.Ликшиннинг "Полжизни в Туркестане"²², Н.Г.Маллицкийнинг "Ташкент"²³ ва "Ташкентские махалля и мауза"²⁴, В.А.Шашкиннинг "О названиях Ташкентских махалля"²⁵ номли мақола ва асарлари шулар жумласидандир. Булар орасида Н.Г.Маллицкийнинг "Ташкент махаллалари" ҳақидаги мақоласи алоҳида аҳамиятга эга. Чунки бу мақола шахсан Н.Г.Маллицкий томонидан тўпланган материаллар ва даҳа ҳокимлари ҳамда махалла мингбошиларида олинган ахборот асосида тузилган. Мазкур мақолада 4 даҳадаги махаллаларнинг ўтмишдаги номлари тўлиқ берилган.

Улуғ Октябрь социалистик революцияси галабасидан кейин Ташкент шаҳри тарихида янги саҳифа очилди.

СССР халқларининг дўстлиги 1966 йилдаги zilзила натижасида вайрон бўлган эски уйлар ўрнида янги мухташам бинолар барпо этишда яққол намсён бўлди. Ҳозирги кунда Ташкент Шарқнинг энг йирик иқтисодий, сиёсий, маданий ва илмий марказларидан бирига айланди, шаҳар қиёфаси мислсиз даражада ўзгарди. Янги, замонавий мухташам бинолар, маъмурий ва маданий муассасалар, гузал хиёбонлар, янги махаллалар вуқудга келди.

х х

х

Ўрта Осиёнинг энг қадимий ва йирик шаҳарларидан бири бўлган Ташкент ўзининг 2000йиллик тарихида жуда қўп қангу жадалларни бошидан кечирган. Ички ўзаро феодал урушлари ва ташқаридан қилинган истилолар натижасида шаҳар вайрон бўларди. Ташкентнинг географик ўрни ва савдо-сотик соҳасидаги мавқеи хорижий ҳукмдорларни қизиқтириб келган. Бинобарин,

²¹ Маев Н.А. Азиатский Ташкент. В сб. "Материалы для статистики Туркестанского края". Вып. IV, 1876.

²² Ликшин Н.С. Полжизни в Туркестане, 1890.

²³ Маллицкий Н.Г. Ташкент. "Известия Ташкентской городской думы", 1916, № I.

²⁴ Он же. Ташкентские махалля и мауза. Из работ восточного факультета Ср.Азиатского Гос.Университета, Ташкент, 1927.

²⁵ Шашкин В.А. О названиях Ташкентских махалля. - Бюллетень Ташкентского Новгородского исполкома, 1925, № I.

Тошкент кўлдан-кўлга тез-тез ўтиб турган.

Тошкент даҳалари²⁶ ҳақида гапирганда шуни алоҳида айтиш керакки, Тошкентнинг даҳаларга бўлиниш сабаби ҳқорида айтиб ўтилган ўзаро ички феодал низолардан келиб чиққан маъмурий бўлиниш эди.

Тарихий манбаларда берилган маълумотларга кўра, ХУШ асрнинг ўрталарига келиб Тошкент Себзор, Кўкча, Бешёғоч ва Шайхонтохур даҳаларига бўлинган. Мазкур даҳаларнинг ҳар бирида ўзининг мустақил ҳокими бўлган. Бинобарин, Тошкент тарихида бу даврни тўрт ҳокимлик даври деб аталади. Ҳар бир даҳанинг чегараси бўлган. Чегараланиш асосан шаҳар ўртасидаги бозордан бошланган. Шаҳар бозори эса барча даҳалар учун умумий бўлган. Бинобарин, ҳар бир даҳа шаҳар ичидаги чегарага тааллуқли гузар ва маҳаллалардан ташқари, шаҳар ташқарисидаги мавзеларни ҳам ўз ичига олган.

Тошкент тарихига доир манбаларга кўра, ХУШ асрнинг ўрталарида Тошкентда 154 та маҳалла ва гузар бўлган. 40 га яқин маҳалла ва гузар тожикча ном билан аталган. Масалан, Душтихаммом, Падарқуш, Ўангоҳ, Дегрез, Говқуш ва ҳоказо. Унлаб маҳалла ва гузарларга шахс номлари ҳамда маъносини ифодалаш қийин бўлган номлар берилган. Масалан: Бадирубой, Зангиота, Сақичмон, Чалмак ва ҳоказо. Ўзга яқин маҳалла ва гузарга Қорёғди, Темирчи, Марқуча, Табибқуча, Тақачи каби номлар берилган.

Айни вақтда, шаҳар ташқарисида 175 га яқин мавзе бўлган. Дархон, Ҳасанбой, Чимбой, Шофайзикулск, Қурбақабод, Миробод, Мингўрик, Ялонғоч ва Дамариқлар шулар жумласидандир. Мазкур мавзеларда шаҳар халқининг боғлари, экин майдонлари бўлган. Бинобарин, мавзелар ҳам шаҳар даҳалари ўртасида табиий равишда тақсимланган. Масалан, Шайхонтохур даҳасига 37 маҳалла ва 31 мавзе, Себзор даҳасига 38 маҳалла ва 43 мавзе, Кўкча даҳасига 37 маҳалла ва 31 мавзе, Бешёғоч даҳасига 42 маҳалла ва 29 мавзе кирган.

Тошкентнинг шаҳар маҳалла ва гузарлари сони ҳақида шуни айтиш лозимки, 1865 йилда Тошкент Россия импе-

²⁶ Даҳа-маъмурий территориял бўлиниш.

рияси составига кўшилгандан кейин шаҳар девор ва дар-
везалари ўзининг аввалги аҳамиятини йўқота берган. Ва еч-
хоят шаҳар халқи шаҳар ташқарисига чиқиб, ўзига иморат қу-
риб жойлаша бошлаган. Натижада шаҳар кенгайиб, янги маҳал-
ла ва гузарлар вужудга кела бошлаган. XIX асрнинг охирига
келиб, Тошкентдаги маҳалла ва гузарлар сон 200 дан ош-
ган²⁷.

Шайхонтохур даҳасидаги маҳаллалар: Симасжид, Олмазор,
Оркакўча, Баланмасжид, Гевкўш, Дархон, Дегрез, Жангоҳ,
Ўаркўча, Қозикўча, Мерганча, Падаркўш, Хадра, Шайхонтохур,
Шўртепа. Мавзелар: Бўзарик, Сокўўргон, Дархон арик, Қўшчи,
Мингўрик, Мирсобод, Сарипул, Шўртепа, Ялонгоч, Шивли ва хо-
казо.

Себзор даҳасидаги маҳаллалар: Охунгузар, Эскикўва,
Қозикўча, Қорасарой, Қоратут, Қумлок, Дабзак, Парчабоф,
Пуштихаммом, Тарнсвобши, Тахтапул, Тешикқопқоқ, Чувалачи.
Мавзелар: Алвестикўприк, Стчопар, Гуручарик, Закоатхона,
Юнусобод, Ёварик ва ҳоказо.

Бешғоч даҳасидаги маҳаллалар: Арпаоя, Гуруч бозор,
Эшонгузар, Қоратош, Кўкмасжид, Уқчи, Чақар, Ғишт кўприк.
Мавзелар: Зах, Зангиота, Қозировот, Қатортол, Рақат, Ўрик-
зор, Чилонзор, Чўпон ота.

Шаҳарнинг гарбий қисмига жойлашган Кўкча даҳаси гарб
томондан Назарбеккача (Назарбек қисман шу даҳа составига
кирган), жануби-гарбий томондан Самарқанд дарбозасигача,
шимсли-шарқдан Тахтапул-Дабзаккача бўлган майдонни ўз ичи-
га олган .

Кўкча даҳаси маҳаллалари:²⁸ Обиназир, Айриқаш, Оқлон,
Оқ тепа, Бёдабозор, Гузарбоши, Дамақбоши, Ишқобод, Қозоқ-
бозор, Қозикўча, Қаллаҳона, Қорақийё, Кесаккўўргон, Қилбел-
боя, Қўштут, Кўкча, Кўнчилик, Дангар, Мистарлик, Подаҳона,
Пичоқчилик, Сақичмон, Сархумдон, Торкўча, Туқливаллоб, Ўз-
ганд, Ўрикзор, Ҳалимқўфт, Хонқоҳ, Хотин масжид, Хофиз

²⁷ Маллицкий Н.Г., Ташкентские махалля и мауза, Ташкент,
1927, с.7-16.

²⁸ Қадимги Кўкча даҳасининг майдони ҳозир тахминан "Октя-
брь" ва "Айвал Икромов" районлари территориясида.

Куйки, Хяёбон, Чигатой чақар, Чақар, Чукур қишлоқ, Сарнишин тепа, Шайх Зайниддин бобо. Мавзелар: Оқтапа, Ачаобод (Ачавад), Беговот, Бешкайрағоч, Нодиржонкулоқ, Тахтақўприк, Туя тортар, Тошлиқ тепа (Чош тепа), Учтепа, Хотинқўприк, Чимбой, Шофайзикулоқ ва ҳоказо.

Юқорида қайд қилинганидек, XIX асрнинг ўрталарида Тошкент Осиёнинг бошқа шаҳарлари сингари феодал шаҳар эди. Аҳолисининг аксарият қисми хунармандчилик, савдо-сотиқ ва деҳқончилик билан шугулланган. Хунармандлар асосан маҳаллалар бўйича ихтисослашган. Масалан, пичоқчилик, дегрезлик, мискарлик сингари маҳалла номлари шу зайдда вуқудга келган. 1868 йилги маълумотларга кўра, Схунгузар, Парчабоб ва Ёангоҳ маҳаллаларининг аҳолиси савдо-сотиқ ва хунармандчилик билан машғул бўлган. Тахтапул, Себзор, Лабзак, Қорасарсй аҳолиси асосан деҳқончилик билан шугулланган. Шайхонтохур даҳасида мискарлар, эгарчилар, тикувчилар, кувозкашлар; Себзор даҳасида бўёқчилар, тикувчилар, этикдўзалар; Бешёгсч атрафларида эса гишт кувчилар яшаган. Шаҳар аҳолисининг кўпчилиги қишлоқ хўжалиги, боғдорчилик, полизчилик, галлакسرлик билан шугулланган.

XIX асрнинг яқинчи ярмида Тошкентнинг Россия империяси составига қўшилиши шаҳарнинг ривожланишида янги босқични бошлаб берди. Оренбург - Закаспий темир йўли қурилаши натижасида Тошкентнинг иқтисодий ва маънавий ҳаётида сезиларли ўзгаришлар кз берди.

X аср бошларига келиб, ўлкада пахтачилик ривожланиши натижасида бир қатор енгил сансоат корхоналари қурилди. Бу ўз навбатида товар-пул муносабатларини ривожлантирди ва бунга қўшимча ўларсқ аҳоли сонининг ортиши натижасида Тошкент атрафида экин майдонлари кенгайди, қишлоқ хўжалиги ва чорвачилик маҳсулотлари билан савдо қилиш ўсди. Архив материалларига кўра, шаҳар ва унинг атрафида айрим маҳалла ёки даҳа аҳолисига тегишли жамоа ерлари Чала, Қонқус, Қорасув бўлган.

Ҳозирги кунда шаҳрамиз жамоли йил сайин эмас, балки кун сайин ўзгариб, гўзаллашиб бормоқда. Қадимги пастқам, тор, эгри-бугри "жан" кўчалар ўрнида замонавий кенг проспектлар, плансиз қурилган кулбалар ўрнида замонавий, ос-

Монўпар бинолар қад кўтармоқда.

Айниқса, 1966 йил апрель ойида Тошкентда содир бўлган кучли zilзила натижасида шаҳарнинг эски шаҳар қисмида жойлашган кўпгина уй-жойлар бузилиб, яшаш учун яроқсиз қолга келиб қолди. Партия ва ҳукуматимизнинг сталарча ғам-хўрлиги туфайли мазкур уйлар, маҳаллалар ўрнида янги, қулай, шинам уй-жойлар, аҳоли тураржой массивлари бунёд этилди. Натижада уларнинг эски номлари йўқолиб, янги номлар билан атала бошланди. Шу муносабат билан қўлёзма ва ҳужжатларда қайд қилинган Лангар кўчаси ва маҳалласи эндиликда Марказ-27, Лабзак кўчаси, Шарқуча - Марказ-13, Марказ-15, Катта ҳовуз, Айрилиш маҳаллалари эса Марказ-26, Обиназир - Марказ 27 номи билан аталади. Тошкентнинг чекка мавзеи ҳисобланган Назарбек ва Бешқайрағочда обод, қўркам тураржой массивлари бунёд этилган. Аммо тарихий жойлар номи борган сари унутиб юборилмоқда. Бу ҳақда ҳатто газеталарда мақолалар ҳам чоп этилди²⁹. Ҳақиқатан, пойтахтимизнинг тарихи учун муҳим бўлган Қашқар маҳалла, Оқлон, Чорсу, Лабзак, Урда, Хадра, Кўкча, Самарқанд дарбоза, Эскижўва, Қўштут, Дархон, Чақар, Бешғоч каби номлар сақланмоғи керак. Бу борада архив ва қўлёзма фондларида сақланиб келаётган ҳужжатларнинг аҳамияти катта. Чунончи, Шарқшунослик институти фондида сақланаётган инв.6361 номерли ҳужжатлар тўплами Тошкент шаҳар Кўкча даҳа қозихонаси маҳкамасида тузилган ва "Тошкент шаҳрининг Кўкча даҳасининг қозиси мулло Боймирзо ибн Мирзо Оғаликнинг васиқаларини қайд қилувчи дафтар" деб аталган. Бу тўплам 497 ҳужжатни ўз ичига олган, араб графикаси билан ўзбек тилида, 30 ҳужжат форс тилида ёзилган. Институт томонидан 1945 йилда сотиб олинган ҳужжатлар 1887 йилга оид. Шунингдек, Марказий Давлат архивида сақланаётган фонд 365 оп. I. дело 2 даги Себзор даҳасига оид ҳужжатларда қайд қилинган маҳалла ва мавзелар номи шаҳар микротопонимикасини ўрганиш борасида қимматли материал ҳисобланади. Бу тўпламдаги

²⁹ "Исми хисмига монанд бўлсин", "Тошкент оқшоми" газетаси, 18 май 1983 йил.

ҳужжатларда шаҳарнинг бошқа маҳаллалари. . . номлари ҳам қўплаб учрайди. Чунки шу даҳада яшовчи кишилар бошқа маҳаллалардан ер ва уй-жой . . . сотиб олганлар. Бу ҳужжатлар Тошкент шаҳрининг ўша даврдаги иқтисодий, сиёсий ҳаётининг турли томонларини кўрсатувчи манба бўлиб, байи бот³⁰ - олди-сотти васиқалари, байи жойиз³¹ - гаров васиқалари, иқрор-хатлар³², ибро-хати³³, мерсга оид ҳужжатлар, ривоятлар ва ҳоказо. Ҳужжатларда Тошкент аҳолиси, хусусан Қўқча даҳасида яшаган аҳолининг аҳволи, ҳаёти, касбухонари ҳақида маълумотлар бор. Айниқса, социал масалага оид ҳужжатлар диққатимизни жалб этади. Чунки улар орқали биз, бир томондан, ер ва уй-жойни айрим бой, пулдор амалдорлар қўлида йиғилиб беришини, камланишининг шохиди бўлсак, аккинчи томондан, оддий аҳолининг турмуши оғир бўлиб, қарз эвазига ер ва уйини сотиб, бошпанасиз қолганини кўрамиз. Масалан, тошкентлик бойлардан Салимбой ибн Раҳимбой Қалдахона маҳалласида яшаган ва бошқа ердан қўплаб уй-жойлар сотиб олган.

Тошкент тарихини ўрганишда Ўзбекистон ССР Марказий Давлат архивининг 164 фондида сақланаётган "Тошкент қози калони" номи фонд ҳамда "Себзор даҳасининг қозиси Муҳаммад Муҳиддинхўжа эшон ибн Ҳакимхўжа эшон қози калонга тегишли (фонд № 365) ҳужжатлари муҳим аҳамиятга эга. Муҳаммад Муҳиддинхўжа қози архив материалларининг шохидлик беришича, ўз даврининг илғор кишиларидан ҳисобланган. Бу ҳол ўз навбатида ушбу даҳа қозихона маҳкамаси ҳужжатларининг тартибли бўлишини таъминлаган³⁴.

³⁰ Байи бот - олди-сотти ҳужжатлари. Бундай байи узил-кесил ва қатъий ҳисобланади.

³¹ Аслида гаров васиқаси бўлиб, тўлиқ бўлмаган олди-сотти маъносидаги ҳужжатдир.

³² Иқрор хати - тан олиш, иқрор қилиш.

³³ Ибро-даъводан воз кечиш, яъни келишиш, турли келишмовчиликни ўзаро келишиш йўли билан бартараф қилиш маъносида.

³⁴ Остроумов Н.П. Сарты. Этнографический материал. Вып I. Ташкент, 1890, с.73; Туркестанские ведомости, 1902, № 43.

Мазкур 164 фонд 300 дан ортиқ хужжатни ўз ичига олган. Хужжатлар ўзбек ва форс тилларида араб графикаси билан ёзилган. Бу фондда турли амалларга – садр, аълам, қозилар лавозимларига тайинлаш тўғрисидаги хужжатлар, Туркистон генерал-губернаторининг Тошкент қозилари билан ёзишмалари, Муҳаммад Муҳиддинхўжа қозига тегишли хужжатлар мавжуд. Булар срасида қозининг олди-сотди масалаларига оид, унинг ўз ерларини деҳқонларга ижарага берганлиги тўғрисидаги хужжатлар бор.

Мазкур хужжатларнинг далолат беришича, қози Муҳиддин ўз хусусий ер-мулкни турли йўллар билан олиб-сотиш, уларни деҳқонларга ижарага бериш билан кенгайтирган. Ўз мулкни кенгайтириш мақсадида қози ҳатто вақф ерларини сотиб олишдан ҳам қайтмаган. Чунончи, 1291 (1873-74) йилда 600 тиллага вақф ерларини сотиб олган³⁵. Хужжатлар маълумотига кўра, қози Муҳиддиннинг Тошкентнинг турли маҳалла ва мавзеларида, чунончи Тиконли мазор (Тошкентдан ташқаридаги мавзе), Қизил кўргон мавзеларида ҳамда Орқақўча, Қозиқўча, Сархумдон каби маҳаллаларда катта-катта ерлари, ҳовля-жойлари бўлган.

Ўқорида таъкидлаб ўтганимиздек, у ўзининг ерларини корандаларга ижарага берган. Чунончи, Тиконли мазор мавзеидаги ер майдонини 32 корандага йилига 10 ботмен бугдой ва 5 ботмон тарик эвазига ижарага берган³⁶.

Ёки Ғойибой Акбархўжа ўғли шохидлигига кўра, у қози Муҳиддиннинг Қизилкўргон мавзеидаги бир бўлак ерини 25 сўм эвазига 7 ой муддат билан ижарага олган³⁷. Шу билан бирга, хужжатларда учраган маҳалла, жойларнинг номлари чуқурроқ текширилса, уларнинг дугавий маъноси нақадар бой эканлиги кўзга ташланади ва булар тилшунослар учун қизиқarli материал ҳисобланади. Масалан, Чақар, Чорсу, Хадра, Дархон, Сағбон ва ҳоказо.

Чорсу. Тошкентнинг Чорсуси ҳаммага маълум. Бу маҳалланинг номи форс-тожик тилига хос бўлиб, чор-тўрт, су-томо,

³⁵ Ўзбекистон Марказий Давлат архиви. фонд 164, оп. I, дело

³⁶ ^{II} ЎзССР Марказий Давлат архиви. ф. 164, оп. I, д. 8, л. 2.

³⁷ Там же, ф. 164, оп. I, д. 8, л. 8.

Яъни тўрт томон деган маънони билдиради. Бу тушунча шартли бўлиб, тўртта кўчанинг кесишган жойигина эмас, балки иккита, учта, бешта, олтита, еттита кўчанинг кесишган жойи ҳам чорсу дейилган. Сдатда, чорсулар катта бозорларнинг бошланиш жойида бўлган. Бундай жойларда савдо расталари, котибларнинг дўконлари жойлашган. Утмишда Ўрта Осиёнинг Самарқанд, Бухоро, Хива, Кўкон, Тошкент ва бошқа шаҳарлардаги чорсулар йирик бозорларнинг бошланиш жойи, улкан савдо марказлари ҳисобланган.

Хадра сўзининг маъноси хусусида ҳам турли мулоҳазалар мавжуд. Аслида Хадра, яъни хад – чет, чегара, тугаган жой, роҳ – йўл, кўчани аяллатган бўлиб, йўл, кўчанинг тугаган ёки бошланган жойи маъносини билдиради. Бу фикрни атоқли археолог Н. Гуломов ҳам қувватлаган. Географ олим Х. Ҳасанов "хадра" сўзининг маъносини хон ўрдаси чегарасидаги йўл, хад-ди роҳ (йўл чегараси) сўзларидан олинган деб тушунтиради.

Шундай қилиб, ушбу фонддаги ҳужжатлар ўша даврнинг социал-иқтисодий масалаларига ва Тошкентнинг микроэкономикасига оид бой материал ҳисобланади. Бундан ташқари, бу ҳужжатларда учраган материаллар шахримизнинг ўтмишдаги тарихий микроэкономикасини ўрганишда алоҳида аҳамият касб этади. Тошкент шаҳрига оид ҳужжатларда учрайдиган жой ва маҳалла номлари кўпинча мазкур маҳаллаларда истиқомат қилувчи аҳолининг касб-ҳунари билан боғлиқ бўлган. Чунинчи, Дегрез, Укчи, Кўнчи, Товкуш, Мисгарон каби маҳаллалар. Шунингдек, Кўкча даҳасига оид ҳужжатлардаги Кўнчи маҳалласида яшовчи аҳолининг кўпчилиги кўнчилик билан машғул бўлган.

Ўзбекистон ССР Марказий Давлат архивининг бошқа фондларидаги материаллар ҳам фикрмиёни тасдиқлайди, яъни 1872 йилда Кўкча даҳасидаги 4 маҳаллада яшовчи 462 уй эгаси рўйхатга олинган. Шулар ичида 102 киши этикдўз, 7 киши кўнфурш бўлган. Ҳужжатларда Тошкентнинг кўллаб маҳалла ва мавзёларининг номлари ҳам учрайди.

Кўкча ва Себзор даҳаларига оид, ҳужжат ва манбаларда сақлаччи қолган ва ҳозирги кунда бошқа ном билан аталадиган баъзи маҳалла ва мавзёларнинг

номларини куйида келтирамиз. Сағбон маҳалласи (хуж.9)³⁸ қадимда Тошкентдаги энг обод ва аҳоли зич жойлашган катта маҳаллалардан бири бўлган. Бу маҳалла шу кунларда ҳам мавжуд. Мазкур маҳаллада Шастри исми 24-мактаб жойлашган. Ўзганд маҳалласи (хуж.12) ҳозирги Пахта кўчасининг юқорисида, 1-ўрта мактаб атрофида бўлган. Дамақбоши (хуж.14) аслида Тарновбоши маҳалласи бўлиб, ҳозир унинг кўп қисми бузилиб кетган, унга етмасдан "Себзор" тураржой массиви барпо этилганда. Қозикўча маҳалласи (хуж.15) лабзак билан Собир Раҳимов кўчаси ораллигида ва ҳозирги Хуршид кўчаси территориясида жойлашган. Чигатой чақар (хуж.18) маҳалласи "Чигатой" қабристонига етмасдан сал тепароқда жойлашган. Ҳозир бу Форсбий кўчаси территориясида. Тошкентда чақар номи билан аталувчи бир неча маҳаллалар бўлган. Масалан, ҳозирги Халқлар дўстлиги майдонининг бошланишида жойлашган маҳалла ҳам яқин кунларгача Чақар номи билан аталган. Чигатой (хуж.27) маҳалласи худди Сағбон маҳалласидек, шаҳарнинг обод ва гавжум маҳаллаларидан бири бўлган. Шаҳарнинг Чигатой дарвозаси қадимда ана шу маҳаллага яқин ерда жойлашган. Дангар (хуж.32) маҳалласи ўша пайтда Кўкча даҳасининг аҳоли зич жойлашган, обод маҳаллаларидан бири бўлган. Ҳозир бу ерда Марказ-26 ва Марказ-27 тураржой массивлари барпо қилинган. Қўндалақўра мавзеи (хуж.32) Кўкча даҳасига қарашли бўлиб, ҳозир унинг ўрнида "Октябрь" ва "Назарбек" тураржой массивлари қад кўтарган. Евариқ (Ебуариги) (хуж.34) мавзеи шаҳар ташқарисида жойлашган ва Себзор даҳасига³⁹ кирган. Ҳозир унинг ўрнида "Октябрь" тураржой массиви жойлашган. Ҳовузлик маҳалласи (хуж.35) ҳозирги Марказ-13 территориясида бўлиб, бузилиб кетган 10 шаҳар касалхонасига яқин ерда жойлашган. Туручарик мавзеи (хуж.38) Себзор даҳасига қарашли мавзе. Қорақамиш (Сағбон) (хуж.40) мавзеи Кўкча даҳасига мансуб бўлган. Ҳозир Қорақамиш массиви номи билан аталади. Эскиқўва (хуж.43) маҳалласи ҳозирги Калянин майдони территориясида жойлашган.

³⁸ Ўз ФЛШИ, кўлөзма № 6361, хужжат I.

³⁹ Малляцкий Н.Г. Ташкентские махалля и мауза, 1915.

Октябрь бсзори территориясига яқин. Кепаксый мавзеи (хуж. 43) Кўкча даҳасига мансуб бўлиб, Назарбек тураржой массиви яқинида бўлган. Бешёғоч маҳалласи (хуж.53) Ленин комсомоли номидаги маданият ва истироҳат боғи яқинида жойлашган эди. Ҳозир унинг бир қисми бузилиб, Халқлар дўстлиги хиёбонига қўшилиб кетган. Хўжақўча маҳалласи (хуж.54) Пушкин номи маданият ва истироҳат паркига Лабзак кўчасидан кираверишдаги дарвозаси олдидан бошланиб, Фрунзе номи 14-мактабгача давом этган. Қўштут маҳалласи (хуж.54) ҳозир ҳам мавжуд бўлиб, Сағбон кўчасидан Ҳазрати имомга (Ҳасан -имом) чиқадиган кўчанинг бошланишида. Сқтепа Чигатойи (хуж.55) ҳозир ҳам мавжуд мавзе. Чигатой қабристонидан ўтиб, Тошкент минерал сувлари санаториясига бориш йўли устида жойлашган. Тўқлижаллоб (хуж.53) Сағбон кўчасида, И.Б.Шаистри номидаги 24-мактабга етмасдан кўчанинг чап томонида жойлашган озиқ-овқат магазини ёнидаги кўча ўрнида бўлган. Дегрез маҳалласи (хуж.102) ҳозирда бузилиб кетган; маҳалла ўрнида замонавий Марказ-17 тураржой массиви барпо этилмоқда. Тоштепа мавзеи (хуж.103) Нўғойқўрган деб ҳам аталган, Бешёғоч даҳасига мансуб бўлган. Унинг ўрнида Чилонзордаги 12 ва 19 кварталлар барпо этилган. Қорақамиш Сағбони мавзеи (хуж. III) ҳозирги Қорақамиш тураржой массиви территориясига яқин жойда бўлган. Кўкча маҳалласи (хуж.112) ҳозир ҳам мавжуд бўлиб, Тошкент шаҳарининг ғарбида жойлашган обод маҳаллалардан биридир. Бу ерда 10 мингга яқин аҳоли истиқомат қилади. Теватортар мавзеи (хуж.113) Кўкча даҳасига қарашли мавзе бўлиб, ҳозирги Октябрь массивининг жануби-ғарб қисмига жойлашган. Жарариқ мавзеи (хуж.121) Кўкча даҳасига оид мавзе бўлиб, ҳозир Марказ-27 территориясида, Шомаҳмудов ва Оксый кўчаларига туташган ерда жойлашган. Нодиржонқулоғи (хуж.123, 308) мавзеи Кўкча даҳасига қарашли мавзе; ҳозирда бу ерда "Октябрь" тураржой массиви қад кўтарган. Қилбелбоғ маҳалласи (хуж.124) Кўкча даҳасига қарашли бўлган. Сағбон кўчасидаги 24-мактабдан Қўштут маҳалласи томонга борганда Қўмлоққа чиқадиган кўча территориясида бўлган. Хиёбон маҳалласи (хуж.126) ҳозирда мавжуд маҳалла бўлиб, Тўқлижал-

лоб маҳалласи билан қўшни. Пичокчилик маҳалласи (хуж.140) Октябрь колхоз бозори территориясидаги Каллахона маҳалласига қўшни маҳалла. Собир Раҳимов районидаги 4-поликлиникага яқин ерда жойлашган. Чимбой мавзеи (хуж.141) Кўкча даҳасига қаршли мавзе. Ҳозирги Студентлар шаҳарчаси территориясида жойлашган. Яккақайрағоч мавзеи (хуж.142) Кўкча даҳасига қаршли бўлиб, ҳозир "Октябрь" тураржой массиви территориясига жойлашган. Подахона маҳалласи (хуж. 147) Кўкча даҳасига мансуб бўлиб, I-шаҳар касалхонасига етмасдан ўнг томонда, ҳозирги Марказ-26 территориясида бўлган. Торкўча Кўкча маҳалласи (хуж.148) Кўкча мавзеига қаршли маҳалла; Ярарикка яқин. Марказ-27 атрсфида жойлашган бўлиб, 35-поликлиника территориясида. Қумлоқ маҳалласи (хуж.149) - ҳозирги Ҳазрати имом масжидига Қорасарой кўчаси орқали боришда Кайковус ариғи кесилган жойда жойлашган. Хўжалар маҳалласи (хуж.149) - Қумлоқ маҳалласига туташ ва унга тобе маҳалла бўлган. Сақичмон маҳалласи (хуж.155) Сағбон кўчасида, Собир Раҳимов районидаги 4-поликлиникадан ўтганда чап тарафда, ҳозирги Пахта кўчасига туташган. Ҳалимқўғ маҳалласи (хуж.189) - Қўштут маҳалласидан Ҳазрати имомга чиқаверишда жойлашган, Қилбелбоқ билан ёндош. Инги шаҳар Кўкча (хуж.212) мавзеи. Кўкча даҳасига оид мавзе; ўрнида "Болалар ревмотологик санатория"си жойлашган. Захотхона мавзеи (хуж.219) Собзор даҳасига тегишли мавзе бўлиб, Ингиариқ мавзеидан бир оз гарбда жойлашган (хуж.235). Обиназир маҳалласи (хуж.235) Кўкча даҳасининг Ярариқ мавзеига туташган жой. Ҳозир Марказ-26, 27 территорияларида. Хонақоҳ (Хонақоҳ гузар) (хуж.240) маҳалласи ҳозирги Марказ-26 территориясида бўлган. Хонақоҳ масжиди . эми билан ҳам машҳур. Каллахона маҳалласи (хуж.246) ўша даврда жуда обод, аҳоли зич жойлашган маҳалла бўлган, ҳозирги Октябрь колхоз бозори территорияси, Ҳазрати Ҳофиз Кўҳакий (Куйки) (хуж.260) маҳалласи "Кочмуна" маҳалласи исми билан аталиб, Форобий кўчасида жойлашган. Аллонота мавзеи (хуж.272) ҳозирги Студентлар шаҳарчасидан тахминан бир км. шарқда жойлашган мавзе. Форобий кўчасидан борганда III-мактаб яқинида Аллонота масжиди ҳам бўлган. Чақар маҳалласи (хуж.

287) эски Бешёғоч кўчасидаги ҳозирги Халқлар дўстлиги проспекти территориясида жойлашган. Чуқур қишлоқ (хуж.294) I-шаҳар касалхонаси территориясида бўлган. Ҳозир бу ерда Марказ-26 турар-кой массиви қад кўтарган. Кесаққўрғон маҳалласи (хуж.334) Форсбий кўчаси бошланишида ҳозирги Пахта кўчасидан кейинги кўча территориясида жойлашган. Безакқўруш растаси (хуж.354) Чорсу бозорида жойлашган раста бўлиб, унда турли хил безак асбоблари сотилган. Оқтепа Кўкча мавзеи (хуж.357) ҳозирги "Октябрь" массиви территориясида жойлашган. Олачаққўруш растасида (хуж.472) асосан олача ва бошқа матолар билан савдо қилинган⁴⁰. Мисгарлик маҳалласи (хуж.426) ҳозирги "Октябрь" колхоз бозори территориясида 8-дорихонанинг ёнида жойлашган. Орқақўча маҳалласида (хуж.6) Марказ-13 тураркой массиви қад кўтарган. Тахтақўприк мавзеи (хуж.115) Кўкча даҳасига қарашли мавзе бўлиб, эски Қурбақаобод ва Шофайзикулоқ мавзеларига яқин жойлашган. Ҳозир Уйгур кўчаси территориясида. Сархумдон маҳалласи (хуж.133) ҳозирги Марказ-26 территориясида жойлашган. Айрилиш маҳалласи (хуж.198) ҳозирги Марказ-26 территориясидаги маҳалла бўлиб, қадимдан обод ва аҳоли зич жойлашган (хуж.220). Қашқар маҳалласи Ўрда анхори атрофидан бошланган катта маҳаллалардан бўлиб, ҳозирги Марказ-14 территориясида бўлган. Қорасув мавзеи (хуж.266) - Кўкча даҳасига оид бўлган мавзе, Оқтепа мавзесидан бир оз жанубда жойлашган. Ишқобод маҳалласи (хуж.295) Каллахона маҳалласига туташган. 8-дорихона орқасида бўлган. Учтепа мавзеи (хуж.322) Кўкча даҳасига қарашли мавзе бўлиб, Теватортар ва Қўйбор ариғи орталиғида жойлашган. Золяриқ мавзеи (хуж.326) Кўкча даҳасининг жануби-ғарбда жойлашган мавзе. Кенгсой қўйбор ариғи (хуж.293) Кўкча даҳасидаги Учтепа мавзесидан бир оз шарқда жойлашган қўйбор ариғи территориясида бўлган. Ҳозирги "Октябрь" тураркой массиви территорияси. Кафшқўрушлар растаси Чорсу бозоридаги оёқ кийимлар сотишга ихтисослашган раста. Чувалачи маҳалласи (хуж.447) Чиятбоши маҳалласидан Қумлоққа чиқа беришда жойлашган. Собир

⁴⁰ Озодаев Ф. Тошкент тарихидан очерклар. Тошкент, 1960, 181-195-бетлар.

Раҳимов райони территориясида Чувалачи бекати ҳозир ҳам мавжуд.

Қорасарсӣ⁴¹ маҳалласи ҳозирги Собир Раҳимов кўчасидаги Фрунзе номи 14-мактаб рўпарасидаги кўчадан кярилиб, то Собир Раҳимов район иқроия комитетигача бўлган масофада жойлашган. Тешиққспқок - Софийский проспектидан кираверишда, ҳозирги Мевазор массивида жойлашган. Тешиққспқок қабристоня ҳам шу ерда. Парчабоф (ҳуж.14) Ҳамза кўчасида Ҳазрати имом масжидига етмасдан Тилла шайх масжидига ёндош маҳалла. Кадиобод (ҳуж.27) Қорасарсӣ кўчасидан кираверишда Қумлоқчага бўлган кўча. Қадимда 1-2-3 Кадиобод маҳаллалари мавжуд бўлиб, ҳозирги кунда Крупская исми билан аталувчи маҳалла. Куҳакота (ҳуж.22) - халқ тилида Кохота Тарновбоши ва Тахтапул маҳаллаларига туташган маҳалла. Кохота мозори номи билан ҳам машҳур. Тахтапул (ҳуж.53) Собир Раҳимов номи кинотеатр жойлашган территория. Охунгузар (ҳуж.92) Собир Раҳимов кўчасида бўлган. 1-2-3 Охунгузар маҳаллалари мавжуд. Фрунзе номи 14-мактабга яқин. Кўқори ва Қуйи Охунгузар маҳалласи исми билан машҳур. Чигитбоши (ҳуж.16) Кадиобод маҳалласидан Чувалачи маҳалласига чиқаверишда жойлашган. Отчопар мавзеи (ҳуж.85) Ёнусобод массиви территориясида, Алвастикўприкдан ўтилгач, ўнг тарафда, темир йўл линияси бўйлаб, ошқозон-ичак касалликлари санаториясига кетавериш йўлида. Оқ тела (ҳуж.124) Ёнусобод массиви территориясида, халққа йўлга чиқаверишда, ҳозирги бензоколонка территориясида бўлган. Алвастикўприк Ёнусобод массивида, 17-шаҳар касалхонасига етмасдан, бензоколонка яқинидаги кўприк. Ҳозирги телевизион минара қурилаётган ерда. Дабзак маҳалласи Марказ-13 ва Марказ-15 территориясида бўлган. Пуштиҳаммом (ҳуж.83) маҳалласи Калинин майдонига туташган, 8-туғруқхонанинг орқасида жойлашган маҳалла. Себзор маҳалласи (ҳуж. 89) ҳозирги Себзор тураржой массивидаги машҳур маҳалла. Дархон ариқ (ҳуж. 94) ҳозирги Ассакинский ва Дархон ариғи бекатлари втрсфиде жойлашган обод

⁴¹ Ўзбекистон Марказий Давлат архиви, фонд 365, оп.1. дело 2.

мавзо бўлган.

Тошкентнинг маҳалла ва мавзёларининг ўтмишидаги ва ҳозирги географик ўрнини қисқий баён қилишимиз кундан-кунга кўзаллашиб бораётган оца шаҳримиз тарихини ўрганишда муҳим аҳамият касб этади.

Муборак Илдамович Онуходжеев,
Ульмасун Халикович Мирсомиев

Документи по истории Ташкента
На узбекском языке

Узбекистон ССР ҒА илимий-оммабоп адабиётлар таҳрир
хайъати томонидан наврога тасдиқланган

Муҳаррир А.Комилзова
ИБ № 3022

Босишга рухсат этилди. 16.ХП.1983. Р - 18800.
формати 60x90 I/16. Қўп нуسخада босиш аппаратлари қозони. Ҳарти
босма л. 1,25. Ҳисоб-нашриёт л. 0,9. Тарафи 500. Заказ 526.
Баҳоси 05 т.

ЎзССР "Ғаи" нашриёти, 700047, Тошкент, Гоголь кўчаси, 70.

ЎзССР "Ғаи" нашриётининг босмахонаси, Тошкент, М.Горький про-
спекти, 79.